

Filmová/audiovizuální výchova. Proč a jak

Autor: Prof. Rudolf Adler

Anotace:

Cílem následujícího textu je seznámit učitele základních škol, gymnázií a další zájemce o filmové a audiovizuální vzdělávání s východisky filmové/audiovizuální výchovy pro základní školy a gymnázia, jež byla schválena v září 2010 MŠMT jako doplňující vzdělávací obor. Tyto texty poskytují ucelený vzdělávací obsah oboru, který tvoří vedle Vv, Hv Dv, TPV další vzdělávací obor přímo vycházející z oblasti umění a kultura.

Obor příspěvku:

Filmová/Audiovizuální výchova

Klíčová slova:

filmová výchova, audiovizuální výchova, filmová/audiovizuální výchova, film, Umění a kultura

Text článku:

F/AV pro základní vzdělávání:

<http://www.vuppraha.cz/ramcove-vzdelavaci-programy/zakladni-vzdelavani>

F/AV pro gymnázia:

<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/GKHE/9953/FILMOVAAUDIOVIZUALNI-VYCHOVA-PRO-GYMNAZIA.html/>

Vazba vzdělávacího oboru na oblast umění a kultura

Kinematografie, audiovizuální tvorba v nejširším spektru projevů a její výrazový aparát – „filmová řeč“ je v současnosti bezpochyby již pevně zakotvenou součástí globálního kulturního i mediálního prostoru, nejen pro možnosti specificky vizuálního sdělování a komunikace, ale v intenci našeho zájmu především jako autentický umělecký výraz disponující estetickými možnostmi a účinky, plně kompatibilními se záměry a charakteristikou vzdělávací oblasti umění a kultura. (*Umělecké osvojování světa estetickými prostředky a účinky, v jehož procesu dochází k rozvíjení specifického cítění, tvořivosti, vnímavosti jedince k uměleckému dílu a jeho prostřednictvím k sobě samému i k okolnímu světu*).

V charakteristice vzdělávací oblasti již byl zmíněn film jako inspirační zdroj, s konstatováním jeho využitelnosti *v nalézání vztahů mezi jednotlivými druhy umění*^[1], což ovšem zcela nevyčerpává jeho možnosti ve vzdělávacím procesu, jak pro základní, tak gymnaziální vzdělávání (využitelný je i pro základní umělecké vzdělávání, volnočasové aktivity i pro střední odborné vzdělávání), neboť **nezdůrazňuje především možnost mimořádného kvalitativního efektu vlastní tvůrčí zkušenosti žáka s výrazovými prostředky audiovize.**

Filmová řeč a umění

Umění je jedním ze základních způsobů, jimiž si člověk vykládá i osvojuje okolní svět a vysvětluje vlastní existenci. Na kinematografii je možno v této souvislosti nazírat jako na dosud poslední evoluční stupeň umělecké tvorby, k němuž umění dospělo v etapě průmyslové civilizace. Možnosti, jež poskytuje vývojem techniky, jsou bezpodmínečnou, nepřekročitelnou podmínkou její existence. Přístroje, jejichž tvůrčím užitím je možno vytvořit kinematografický obraz, jsou dnes již běžně dostupné a používané prakticky v globálním měřítku. Práce s těmito technologiemi a přístroji se stává sama o sobě pro dnešní generaci dětí a mládeže samozřejmostí. Jejich užívání a dosažené výsledky jsou pro ně atraktivní a motivující.

Zařazení filmové/audiovizuální výchovy do výuky může s využitím zmíněných okolností překročit pouhý „uživatelský“ přístup k této technice a otevřít cestu k jejímu tvůrčímu užití pro rozvoj fantazie, kreativity a citovosti žáků a přispět tak k vývoji jejich osobnosti, dále posílit jejich komunikativní schopnosti (včetně nonverbálních) uplatnění individuality při nalézání místa v kolektivu a vědomí důležitosti osobnostního podílu při práci a součinnosti v týmu. V neposlední řadě pak posílit schopnost intenzivního vnímání a pozorování okolního světa, vnímání společenských dějů a procesů a schopnost jejich individuální analýzy, tvůrčí i názorové reflexe a sebereflexe.

Filmová řeč, její výrazové prostředky jsou v řadě ohledů inspirovány a přímo existenčně propojeny s výrazovými prostředky historicky předcházejících umění.

Výtvarné umění a jeho vývoj přináší především zkušenost s kompozicí, organizací vizuálních znaků, perspektivou, barvou a jejím estetickým i psychologickým významem, možnosti využití světla, jeho účinku a zobrazovacích kvalit, s kresbou, malířskými technikami, koláží apod., ale také se specifickou imaginací některých uměleckých směrů příčně vývojem výtvarného umění (fantaskní umění, expresionismus, surrealismus, dada, symbolismus, poetismus apod.).

Fotografie je pak přímo základem filmového obrazu.

Hudba již ve vývojové fázi němého filmu inspiruje možnosti montáže kinetických znaků (záběrů) záměrnou prací s jejich tempem a rytmizací. Po příchodu zvuku se pak přímo zapojuje mezi výrazové prostředky kinematografie. Významně přispívá k účinku převážné většiny filmových děl a podněcuje vznik speciálních, hudebních filmových žánrů.

Nejinak je tomu s literaturou epickou, poezií a dramatem. Zde je evidentní inspirace literárním „vyprávěním“ popisem prostředí, dramatickým konfliktem neseným jednajícími postavami, možností utvářet jejich typ a charakter. Obrazovou metaforu ve filmové skladbě předchází evidentně metafora básnického jazyka poezie. Zvukový film pak přináší práci s dialogem a mluveným slovem. Požadavek promyšlené kompozice celku nastoluje nutnost „dramaturgického myšlení“ osvojování základních pojmů, jejich formulace a naplnění konkrétním materiálem (námet, téma, motiv, situace).

Těsné propojení filmu a ostatních výše uvedených uměleckých výrazů včetně těch, jež jsou již zařazeny do vzdělávacího procesu oblasti umění a kultura, je tedy naprosto evidentní.

Specifikem a novým přínosem filmové řeči a jejího účinku je zcela nová, originální a dříve neuskutečnitelná syntéza výrazových prostředků, jimiž jednotlivě disponují ostatní disciplíny. Základem této jedinečnosti a originality je kinetický obraz probíhající v čase a specifické možnosti montáže kinetických znaků – záběrů. Prostřednictvím kreativního využití těchto dvou nových možností a jejich kombinací dosahuje filmový výraz k originálním způsobům práce s kategoriemi času a prostoru. K vytváření nových časoprostorových vztahů a ovlivňování jejich vnímání divákem, v rámci autorova záměru.

Vývoj filmové řeči v nejdůležitějších fázích se může bezpochyby stát efektivní metodickou osou vyučovacího předmětu zejména v jeho produkční části, tedy individuální tvůrčí zkušenosti žáků, jež je těžištěm filmového/audiovizuálního vzdělávání.

Vzdělávací obsah pak ze své povahy může mimořádně přispět k chápání společného základu umělecké tvorby a jejího nezastupitelného místa v životě člověka.

Východiska a pojetí vzdělávacího oboru

S produkty filmové a audiovizuální tvorby a díly vytvořenými souborem výrazových prostředků, pro něž se vžil obecný název filmová řeč – filmový jazyk, se setkáváme stále častěji. Lze konstatovat, že jejich vliv v současném mediálním prostoru je převažující. Díky intenzitě vizuálního sdělení a působení na lidské smysly a psychiku (většinu informací z okolního prostředí vnímáme zrakem) je vliv audiovize prakticky ve všech oblastech života, příčně generacemi stále silnější. Na formování životních postojů, hodnot i citovost dětí a mládeže mají audiovizuální – filmové produkty a modely, jež jsou jimi prezentovány, nezanedbatelný vliv.

Ve všech fázích dětství a dospívání, tedy v době, kdy se zásadním způsobem formuje osobnost, působí dnes audiovize na mladého člověka velmi intenzivně, častěji než text (literatura, poezie) dramatická tvorba, hudba a výtvarné umění, a to někdy i ke škodě věci, pokud jde o žádoucí proporce, neboť audiovize je stále v jeho životě přítomna v řadě projevů a forem, od výsostně uměleckých, esteticky strukturovaných tvarů až po produkty ryze komerční, agresivně podbízivé a pokleslé, s prokazatelně manipulativními záměry.

Ačkoli ostatní druhy uměleckého projevu jsou v našem vzdělávacím systému základního a středního školství tradičně vhodně zastoupeny, výtvarná výchova, hudební výchova a později dramatická výchova, audiovize a film jsou v tomto ohledu nepochopitelně opomíjeny a jejich místo ve škole je dnes stále marginální. Všeestranně inspirativní potenciál, jenž nabízí výchovnému a vzdělávacímu procesu na základní i střední škole kreativní využití širokých možností „filmové řeči“, je dosud využíván spíše sporadicky. Tato absence se může perspektivně projevit bezpochyby negativně, neboť základní orientace v hodnotovém systému, informace o výrazových prostředcích, možnostech a **zejména vlastní tvůrčí zkušenost s filmovým výrazem, jako významným zdrojem komunikace, může k rozvoji osobnosti žáka právě v současnosti a budoucnosti jistě výrazně přispět.**

Na některých školách již žáci zájmem o práci s využíváním audiovizuálních technologií učitele podněcují k tomu, aby s audiovizí pracovali. Často však i přes dobrou vůli a iniciativu se výsledky obracejí proti záměru právě pro nedostatek informací a oborové vybavenosti učitele. Proto bylo nutno nejen vytvořit metodicky fundovaný vzdělávací obsah oboru pro základní a střední školu, ale současně je nezbytné poskytnout v tomto směru učitelům a zejména studentům pedagogických fakult potřebné informace, metodiku a vzdělání.

Výrazové prostředky audiovize ve světle historického vývoje

Ve svých počátcích nevzniká film okamžitě jako umělecký výraz, ale je novou, originální a specifickou formou kinetického, vizuálního sdělení. Statickou fotografii obohatil pohyb – fenomén uplývajícího času. Fotografickému základu se nelze v procesu audiovizuální výchovy vyhnout, zejména důrazem na specificky transformovanou poučenost výtvarným uměním (kompoziční vztahy a organizace vizuálních znaků v daném rámci, perspektiva a plošná řešení, barva a její užití v různých úrovních atp.). Již první filmy však obsahují estetické kvality a formotvorné prvky, jež naznačují směr dalšího vývoje. Obraz určený rámcem. Kompoziční vztahy a koncepční organizaci obrazových prvků. Úhel pohledu. Odkud je ze zamýšleného obsahu záběru vidět z děje to podstatné. Vazby na inspiraci výtvarným uměním a jeho historickou zkušeností jsou zde evidentní.

Později přistupuje barva, její vnímání ve vztahu k psychologickým reakcím a emotivnímu prožitku. Filmový obraz iluzivně navozuje pocit reality – skutečnosti, současně je však vysoce stylizovaný a do jisté míry vnímán jako „snový“ (Hra světél a stínů). Tato originální kvalita imaginace přímo propojuje filmovou řeč s některými významnými směry výtvarného umění zejména se surrealismem (Buñuel, Dali, Prèvert, v současnosti náš Jan Švankmajer a jejich filmová díla či podíl na nich). Mezi oněmi dvěma krajnostmi existuje napětí a inspirativní prostor pro uměleckou individuální reflexi, sebereflexi, tvorbu a komunikaci.

Vývojem a dalšími kontakty a „výpůjčkami“ z ostatních uměleckých disciplín dospívá filmový výraz k specifické skladbě vizuálních kinetických znaků podřízených temporytmickým vztahům v zájmu nikoli již jen prostého sdělení obsahu, ale jeho emotivnímu působení. Jako diváci jsme se naučili tyto vizuální znaky a vazby identifikovat a porozumět jejich záměrnému zřetězení (vizuální sdružování – porozumění filmovému „vyprávění“).

Filmová řeč v tomto ohledu není jen chronologickým zřetězením významů ve smyslu vizuálního zobrazení kontinuálně probíhajícího děje. Propojením vizuálních znaků a obsahů sousedících záběrů vznikají jiné a vyšší kvality, jež samy o sobě jednotlivé záběry neobsahují. Ona montáž vizuálních znaků opět přibližuje filmovou řeč některým moderním směrům výtvarného umění. Filmový výraz tím dospívá k originální poetice v komunikaci s divákem i specifickému vytváření a vnímání časoprostorových vztahů. Zde pak nalézáme vazby i na výrazové prostředky hudby (tempo, rytmus), drama (schopnost konstrukce dramatického konfliktu neseného postavami a jejich jednáním), poezie (obrazová metafora, symbol).

S příchodem zvuku pak završuje audiovize aparát výrazových prostředků a přesahy i konjunkce s ostatními uměleckými disciplínami a tuto inspiraci přetavuje do specifické syntézy, výrazu a komunikace vyššího stupně, jinými výrazovými aparáty do té doby neuskutečnitelné.

Filmová/audiovizuální výchova tedy může s oněmi vazbami, přesahy a konjunkcemi koncepčně pracovat, upozorňovat na ně a poukazovat na vzájemné vztahy uměleckého výrazu, jeho obecný základ a jedinečný, nezastupitelný význam v životě člověka a společnosti. Filmový jazyk je systém totálně syntetický. V tom spočívá jeho specifika a „modernost“. Díla filmového umění, stejně jako díla výtvarná, hudební a literární mohou tak významně přispět k specifickému procesu vnímání, poznávání a osvojování světa, jež je jinými prostředky neuskutečnitelné. Individuální tvůrčí zkušenost s filmovou řečí a aparátem jejich výrazových prostředků pak může významně obohatit a podněcovat imaginaci a tvořivost žáků i schopnost specifické komunikace, reflexe a sebereflexe.

Je nutno poukázat na fakt, že audiovize se od raných počátků vyvíjí v zásadě třemi cestami. Filmový obraz reálného světa – skutečnost, a její tvůrčí reflexe (Guido Aristarco v Dějinách filmových teorií: Film vzniká jako dokument). Film fabulovaný – hraný (Příběh, drama, komedie a další žánry). Film využívající výtvarných možností a kvalit nového výrazu. Film trikový (Animace loutky a kresby, abstraktní film, videoart). S těmito možnostmi je nutno tvořivě pracovat. Nikoli však ortodoxně, neboť i zde existují průniky a prostupnost.

V pedagogickém procesu je vhodné respektovat chronologické propojení jednotlivých fází činnostního schématu: produkce – recepce – reflexe. Již proto, že tento logický přístup nabízí rovněž základní fáze vývoje filmové řeči, jež proběhl v historicky relativně krátké době. Postavit pedagogickou metodiku vzdělávacího oboru na kontinuitě a kauzalitě těchto základních vývojových fází se pro pochopení podstaty a možností oboru filmové/audiovizuální výchovy jeví jako nanejvýš efektivní a pro žáky může být poutavým dobrodružstvím za předpokladu, že výuka oboru bude od samého začátku chápána především jako individuální tvůrčí zkušenost s výrazovým aparátem filmového jazyka.

Audiovize, film a jeho jazyk jsou „dětmi“ moderního věku, technologií a techniky, jejichž vývoj ovlivňuje podstatně jejich výrazové možnosti. Na konstrukci přístrojů se podílí mechanika, optika, elektronika, chemie. Audiovize je tak existenčně propojena s přístrojovou technikou, jež je sama o sobě pro dnešní generace mládeže velice atraktivní. Tuto motivaci je nutno kvalifikovaně využít a ukázat, že **existuje i jiný než pasivně uživatelský přístup k této technice, totiž možnost jejího kreativního a tvůrčího užití.**

Filmová/audiovizuální výchova ve škole

První fáze seznamování s filmovou/audiovizuální výchovou by měla již na prvním stupni (3. ročník) převážně vycházet ze spontaneity žáků a její podpory koncepčně zadávanými praktickými úkoly, spíše formou her, jež mají podnítit zájem o audiovizuální výraz a jeho komunikativní možnosti. Prostřednictvím společně vytvářených artefaktů při tvůrčích hrách žáci pochopí základní fyziologické a technické principy existence „pohyblivých obrázků“, jež

předcházely objevu filmu. Zde je možno aplikovat některé postupy výtvarné výchovy, teorie her a některých speciálních metod, například „švédování“. Žáci by měli prakticky uchopit a pochopit princip skladebného vizuálního „vyprávění“. Podstatnou fází by měly být základní informace o principu fotografie (Obraz v černé komoře – laterna magika apod.).

Druhá fáze by měla seznamovat žáky s jednotlivými výrazovými prostředky, formotvornými postupy audiovize a jejich možnostmi (obsah záběru, jeho velikost, kompozice, úhel pozorování, princip montáže a jeho složitější uplatnění, čas a prostor ve filmové skladbě). Naučit užívat techniku kreativně a záměrně ovlivňovat její funkce v zájmu dosažení zamýšleného výsledku (manuální clonění a ostření, nastavení bílé ve vztahu k chromatickému pojetí výsledného obrazu). Vše je nutno bezprostředně ověřovat praktickými kroky a zadáváním kreativních úkolů vytvářejících prostor pro uplatnění individuálních přístupů jednotlivců. Žáci mají být vedeni ke schopnosti formulovat vlastní záměr a názor (základy dramaturgického myšlení). V této fázi by se také měli setkat s několika hodnotnými filmy, pro jejich věk podnětnými. Žáci by měli být vedeni k rozvíjení schopnosti diskutovat o nich.

Gymnaziální vzdělávání by mělo přinést možnost individuální tvůrčí reflexe v rozsáhlejších a náročnějších audiovizuálních tvarech a formách. Při vytváření těchto prací posilovat vědomí důležitosti a schopnosti komunikace a práce v týmu. Seznámit s jednotlivými druhy audiovize (dokument, fabulace, výtvarno) a se základními filmovými žánry. Cíleně podporovat zájem a individuální směřování jednotlivců v tomto ohledu. Vhodnými odkazy poukazovat na vzájemné vazby a průniky různých druhů umělecké tvorby a motivovat tím hlubší zájem o ně.

V soustavnějších projekcích by se žáci měli setkat s výběrem podstatných filmových děl minulosti i současnosti. Měli by rozpoznat a reflektovat jejich hodnoty. V diskuzi je analyzovat, zaujmout názor a argumenty ho obhájit (cíl: rozpoznat umělecké dílo).

Obě fáze základního stupně i stupeň střední by měly kombinovat úkoly a zadání umožňující žákům naprosto individuální přístupy a řešení s podněty posilujícími vědomí důležitosti osobního přínosu pro práci týmu.

Audiovize je dnes samozřejmou, vlivnou a nezanedbatelnou částí kulturního prostoru a umělecké tvorby. Filmová řeč je jejím komunikačním a estetickým základem. V didaktice a výchově může být využita k rozvoji smyslových schopností, kreativity, fantazie, citovosti a současně k osvojování pozorného vnímání světa, nejbližšího okolí a jeho individuální názorové reflexi v komunikaci. Neméně pak k vytváření a upevňování hodnotového systému a etických postojů.

Ze své povahy pak může plnit v rámci již existujících předmětů a jejich vzdělávacího obsahu (a to nejen předmětů uměleckých) dokonce funkci propojující a tmelící.

Vytvořením vzdělávacího obsahu předmětu filmová/audiovizuální výchova pro základní školy a gymnázia a jeho oficiálním včleněním do našeho výchovného a vzdělávacího systému byl učiněn první a jistě významný krok. V tomto směru jsme se dokonce zařadili ke špičce přinejmenším v Evropě.

Klíčovým problémem reálné existence, efektivity oboru a jeho vzdělávacího obsahu je však v současné chvíli informovaný a odborně připravený učitel. Z tohoto důvodu považuji za nezbytné co nejdříve akreditovat vhodný studijní program pro pedagogické fakulty.

---

[1] Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, oblast umění a kultura. Dostupný na WWW: <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV_2007-07.pdf>.

Filmová a audiovizuální výchova ve výuce – Markéta Pastorová

K doplňujícím vzdělávacím oborům s vazbou na oblast Umění a kultura přibyla od září 2010 **Filmová/Audiovizuální výchova**. Je potěšující, že pro základní a gymnaziální vzdělávání existuje koncepčně pojatý a systematizovaný vzdělávací obsah vycházející ze všech druhů umění (výtvarné umění, hudba, dramatické umění, film, tanec).

Filmová/Audiovizuální výchova byla zpracována na základě výsledků odborné diskuze, která probíhala v roce 2007 - 2009 na [Metodickém portálu](#). Výsledná podoba vzdělávacího obsahu představuje konsenzus širokého týmu odborníků a pedagogů ohledně cílů, obsahu a začlenění Filmová/Audiovizuální výchovy do systému všeobecného vzdělávání. *První krok je učiněn, nyní bude záležet na tom, jak a v jaké kvalitě bude na školách realizována.*

Vzdělávací obsah doplňujícího vzdělávacího oboru Filmová/Audiovizuální výchova (F/AV) pro základní vzdělávání. Dostupné z WWW: <http://goo.gl/J0Awi>

Vzdělávací obsah doplňujícího vzdělávacího oboru Filmová/Audiovizuální výchova (F/AV) pro gymnázia svojí koncepcí navazuje na vzdělávací obsah (F/AV) pro základní vzdělávání. Dostupné z WWW: <http://goo.gl/DI7nz>

Zařazení filmové/audiovizuální výchovy do výuky může s využitím zmíněných okolností překročit pouhý „uživatelský“ přístup k této technice a otevřít cestu k jejímu tvůrčímu užití pro rozvoj fantazie, kreativity a citovosti žáků a přispět tak k vývoji jejich osobnosti, dále posílit jejich komunikativní schopnosti (včetně nonverbálních) uplatnění individuality při nalézání místa v kolektivu a vědomí důležitosti osobnostního podílu při práci a součinnosti v týmu. V neposlední řadě pak posílit schopnost intenzivního vnímání a pozorování okolního světa, vnímání společenských dějů a procesů a schopnost jejich individuální analýzy, tvůrčí i názorové reflexe a sebereflexe.